

своїм інструментарієм, які дозволяють не тільки реконструювати, але й будувати певні концептуальні моделі, в межах яких повсякденне життя постає як особливий просторово-часовий континуум, наповнений речами і подіями. По-третє, історія повсякденності затребувала до своєї методології та інструментарію полідисциплінарні запозичення, покінчивши з "анклавністю" вузькоспеціалізованої історії, сприяючи інтеграційним процесам в історичній науці в цілому. У такий спосіб історія повсякденності надала шанс подолати звичку істориків до широких теоретичних узагальнень, в яких нівелювалась асинхронність, соціальна суперечливість і різномірність картини світу.

4. Проблеми міждисциплінарного запозичення

На сучасному етапі історична наука помітно збагатилась методами з інших дисциплін. Історики науки пов'язують цю тенденцію міждисциплінарності з важливими наслідками докорінної зміни соціальних функцій історії у розв'язанні проблем, посталих перед сучасною людською цивілізацією. По-перше, статус історії серед інших наук останнім часом помітно зріс у зв'язку з світовою демократизацією та глобалізацією, вона стала більш затребуваною у справах наукового прогнозування майбутнього, методик транзитології та інтеграції тощо. По-друге, це усвідомлення самими істориками, з одного боку, недосконалості так званих "чистих" історичних теорій і моделей, а з іншого, недостатності макроісторичних підходів до минулого, коли реальна історія людей залишалась ненаписаною і тому невідомою, натомість мікроісторичні дослідження підказували запозичення з інших наукових систем. Так, усі спроби представити історію у достатньо суворій формі, з відведенням "ніш" кожній галузі історичного знання, не мали успіху. Відтак, оновлення історичного знання, накреслене "анналістами" М. Блоком і Л. Февром, було спрямоване на подолання роз'єднаності суспільних наук, на об'єднання всіх галузей історичного пізнання навколо спільної мети. Звідси — підвищений інтерес до загальних питань і проблем, що виникають на "стику" історії та інших наукових дисциплін⁶⁴. Саме з двох засадничих принципів школи "Анналів" вибудувалась вся подальша система: це переконання у тому, що об'єкти історичного дослідження конструюються самими істориками, а метою історичного опису має бути "тотальна історія", що означало необхідність прямої співпраці з іншими гуманітарними і соціальними науками⁶⁵.

Основу міждисциплінарності складає єдине групування універсальних концепцій різних наук, в чітких межах можуть і мають бути проінтегровані

ті або інші події та явища. Внаслідок тривалих дебатів з теоретико-методологічних проблем поступово стало реальним взаємне збагачення методами, здавалось би, абсолютно різних дисциплін. У цьому разі міждисциплінарні зв'язки постають як спосіб активного міжнаукового діалогу, взаємодія активних дисциплін, що пройшли тривалий шлях самостійного розвитку з притаманною їм динамічністю і особливостями, як безпрецедентний за своєю активністю спосіб впливу на об'єкт дослідження. Постійні і послідовні контакти історії з соціальними і гуманітарними дисциплінами модифікують обличчя історії, дають їй можливість потрапити в раніше закриті для неї зони знання, використати нові методи, експериментувати з історичним матеріалом. Завдяки такому синтезу історія відповідає своєму часу⁶⁶.

Внаслідок тривалих дебатів з теоретико-методологічних проблем поступово стало реальним взаємне збагачення методами, здавалось би, абсолютно різних дисциплін. У цьому разі міждисциплінарні зв'язки постають як спосіб активного міжнаукового діалогу, взаємодія активних дисциплін, що пройшли тривалий шлях самостійного розвитку з притаманною їм динамічністю і особливостями, як безпрецедентний за своєю активністю спосіб впливу на об'єкт дослідження.

В сучасній історичній літературі термін "міждисциплінарність" вживається не тільки для означення простого запозичення методів інших дисциплін (соціології, демографії, антропології, лінгвістики, культурології тощо), але й в інтеграції на рівні конструювання міждисциплінарних об'єктів, які можна визначити, як дещо онтологічно самостійне, як якусь існуючу реальність, незалежну від дослідження. Через свій полідисциплінарний характер історія природним чином використовує досягнення інших дисциплін і запозичує їх теоретичні схеми, моделі, категорії, поняття. Сучасна епоха постмодерну завдала нищівного удару по замкнутості і самодостатності окремих наук, зробила міждисциплінарність справді реальною. Відтепер історичне знання визначається не одним науковим напрямом, а системою або сукупністю соціальних наук, об'єктом яких є минула реальність.

Взагалі тенденція інтеграції історії з іншими науковими дисциплінами — одна з найбільш характерних змін в історичній науці за останні десятиліття. Історія використовує методи різних наук не механічно, а видозмінюючи і пристосовуючи до розв'язання своїх завдань. В ідеалі історик повинен не тільки оволодіти теоріями інших наук, але й, відштовхуючись від них, створити нові, чи у крайньому разі, модифікувати теорії, орієнтовані на аналіз сучасного⁶⁷. Процес міждисциплінарного впливу надто складний і характеризується високим ступенем варіативності, яка залежить від цілого комплексу чинників (не тільки ступеню розробки теми / проблеми, рівня методології, достатності джерельної бази та ін.).

Міждисциплінарність означає не просто запозичення методів з інших дисциплін, але й конструювання міждисциплінарних об'єктів. Історичні знання у такому разі визначаються не одним науковим напрямком, а системою або сукупністю соціально-гуманітарних наук, об'єктом яких є минула реальність. Екстраполяція методів не є механічною, історик має не тільки оволодіти теоріями інших наук, а й, відштовхуючись від них, створити нові, або, в крайньому разі, модифікувати теорії, орієнтовані на аналіз минулого. Відповідно, міждисциплінарні контакти ніколи не є односпрямованими, йдеться про взаємодію і взаємозбагачення. Отже, міждисциплінарні контакти — це не довільна примха дослідника. Будь-яка потреба міждисциплінарного запозичення має бути вмотивованою і зваженою.

Полідисциплінарні дослідження можливі за кількох обов'язкових умов: 1) визначення об'єкта історичного дослідження і його первісного стану (збір, обробка інформації, виявлення проблемних сторін об'єкта); 2) збереження специфічних якостей і характеристик об'єкта на всіх рівнях теоретичного абстрагування; 3) розробка методичної схеми аналізу, в якій сума окремих досліджень була б необхідною і достатньою для розв'язання проблеми в цілому⁶⁸. Лише дотримання цих умов дозволяє реалізувати інтегративну функцію історичної науки.

Систематизація та інтеграція всієї сукупності знань, отриманих у ході міждисциплінарного дослідження, повинні відбуватися в межах теорії, через яку вони переломлюються. У наш час відсутність конкретних праць з питань міждисциплінарності в історичних дослідженнях, особливо вітчизняних, вимагає від дослідника обережності і меншої категоричності.

Не дивлячись на недоліки і вади міждисциплінарності (еклектичність, відсутність цілісного підходу до історичних явищ, порушення стрункості викладу, невизначеність предмету вивчення та ін.), внесок такого дослідження полягає не тільки у зведенні різних методів і концепцій до спільного знаменника, але й у виробленні сучасних теоретичних пояснюючих моделей для аналізу минулих суспільств.

Звернення ж Л. Февра "Історики, будьте географами! Будьте правознавцями, соціологами, психологами!"⁶⁹ передусім адресоване історикам повсякденності. Кожна наукова галузь аналізує повсякдення зі своїх власних позицій, по-різному об'єктивує її прочитання, а комплексне її розуміння і відтворення можливе в разі взаємного діалогу.

Зауважимо на найбільш частих і продуктивних методах вивчення повсякденності. Серед лідерів — соціологія, етнологія, антропологія, філософія, культурологія, лінгвістика, психологія тощо.

Гуманітарії різних наукових галузей ставлять до повсякдення свої запитання і добирають необхідних джерел та інструментів для її пізнання і прочитання. Етнограф передусім цікавить матеріально-побутова сторона

життя, тобто предметно-речове оточення людини щодень (власне, побут), до кола його зацікавленості потрапляють щоденні ритуали, усталені традиції забезпечення потреб життєдіяльності. Головна відмінність між етнографічними дослідженнями побуту і вивченням повсякденності істориками лежить в розумінні значимості історії і місця, яке їй відводиться на сторінках етнографічних праць і праць істориків повсякденності. Не секрет, що політико-подієва історія — вкрай рідкісна "гостя" у традиційних етнографічних дослідженнях побуту. Рухливий, мінливий час, точніше — часи, вплив чисельних несподіваних подій на зміни в приватному, побутовому житті — предмет, що цікавить як раз історика повсякденності, що прагне показати розмаїття індивідуальних реакцій на перебіг політичних подій. Які з них, з яких причин і ким виявились "поміченими", оскільки потягли за собою зміни в устрої життя людей різних соціальних страт, а які з них — попри всі ідеологічні намагання — виявились "прохідними". Саме у повсякденності зріють думки і почуття, формуються задуми, поривання і прагнення — зважитися на незвичний вчинок чи бути конформним, спробувати нове чи ухилитися від нього. Ситуації, що породжують експериментування, з'являються саме в буденності. Антрополога повсякденності цікавить, як саме це відбувається.

Етнографічне відтворення побуту і етнографічний його опис, що включає у кращому разі опис не тільки матеріального середовища перебування людини, але й елементи її духовної культури (обряди, ритуали, свята, фольклор) зрідка приділяє увагу *переживанням окремих* людей, особливо якщо такі не характеризують найбільш поширений або типовий варіант емоційних реакцій. Вказування на ту чи іншу емоційну реакцію можуть бути присутніми (або наведеними у вигляді цитати) в дослідженні етнографа в ілюстративному плані (що посилює якийсь висновок), але майже ніколи не є предметом спеціального аналізу: чому можлива така девіація. Чи мала вона шанс на перетворення на "виключне нормальне" і потім на поширене. Рефлексивність — риса антропології. У центрі уваги антрополога повсякденності завжди не тільки і не просто побут, а життєві проблеми та їх осмислення тими, хто живе поруч чи жив до нас, залишившись найчастіше безіменним в історії. Суперечності і сумніви, способи їх розв'язання, спроби сказати своє слово або заявити про свою несхожість, опосередковані тривіальністю життя (від ландшафту до розпорядку дня, від моделі стосунків з родичами до уявлень про припустиме або виключне у сексуальній сфері) — все це визначає коло інтересів саме історика повсякденності. Історія повсякденності у вивченні ментальних мікропроцесів є формою історіоризації колективного позасвідомого⁷⁰.

Антрополога повсякденності цікавить "етнографія побуту" не тільки основних класів (робітники, селяни, підприємці тощо), але й доволі малих

соціальних груп, в тому числі й переживання самих дискредитованих з них, тих, чиє невдоволення "розхитало корабель історії". "Різні види діяльності і ті, хто ними займаються, мають свої історії. Ці історії, у свою чергу, можуть бути, ймовірно, більш цікавими, ніж обмежені звіти про політичні події минулого. Вони можуть сприяти розумінню самого себе"⁷¹.

Антропологи повсякденності (на відміну від етнографів) не відсторонюються від спеціального вивчення повсякденності носіїв відхиленої (девіантної) свідомості і поведінки, чий побут етнографи (як побут нетиповий) вкрай рідко роблять предметом свого особливого дослідження. Тут, щоправда, криється велика небезпека, невидима пастка для історика повсякденності, готового почасти віднести виключне, одичне — майже до типового, до проявів "типовості" звичного. У більшості ж праць з історії повсякденності автори твердять, що вони прагнуть відтворити як раз не виключне, а, як вони висловлюються, "сіру буденність"⁷².

Етнограф — терплячий шукач "дрібниць", ретельний і прискіпливий їх аналітик. Антропология повсякденності має на меті "не розглядання дрібниць, а розглядання в подробицях"⁷³, оскільки має на меті не стільки опис матеріального предмету, а подробиці ставлення до нього людей, можливих колізій, що могли виникнути внаслідок його існування. Одна побутова деталь може надатися історичу-"повсякденнику" типізувати біографічне і відчуті в історії повсякденності те, що виражало на той момент "дух часу", співвіднести приватне існування людини з ходом історичних подій.

Якщо етнограф-традиціоналіст прагне якомога більш точно описати повторювані, стійкі деталі побутового життя у певному мікросередовищі, то антрополог повсякденності ставить завдання не просто фіксацію виявленого, але й розуміння механізму появи новацій у вкорінених і звичних структурах, з'ясування рушійних сил у процесах зближення нового і традиційних норм соціальної дії, деякі з яких виявляються виключно стійкими.

Етнографія побуту не включає у себе вивчення індивідуального переосмислення устояних понять. Між тим, вивчення культури повсякденності дозволяє не тільки робити це, але й ув'язувати осмислення повсякденного з політичною культурою особистості⁷⁴. Включаючи у своє поле вивчення окремої людини та її соціальної мікрогрупи, антропология повсякденності дозволяє з'ясувати, наскільки індивідуальне сприйняття (одна з сторін духовного життя людини) впливає на це індивідуальне буденне життя, в тому числі й на життя у відповідній політичній системі.

Історик повсякденності, не упускаючи з виду звичаєво-правових настанов, змушений брати до уваги групові та індивідуальні реакції окремих індивідів на норми і закони, перепроверити чинність різних

настанов, визначаючи, яких з них дотримувались, а які залишались тільки на папері.

За усталеною традицією у етнографічних дослідженнях "побут", "побутова сфера" з очевидністю протиставляється (разом з дозвіллям, вільним часом і т.п.) "праці", сфері виробничій, хоча поняття "виробничого побуту" (тобто умов праці) в принципі мало місце у працях дослідників радянського часу. Однак саме історики повсякденності зробили вивчення щоденних обставин праці, мотивації діяльності, взаємин працівників між собою та їхніх взаємодій (в тому числі конфліктних) з представниками адміністрації темою "нової робітничої історії" і нової історії праці.

Матеріально-предметна сторона повсякденності значною мірою детермінувала людське життя і спричинила великий вплив на внутрішній світ суб'єкта. Якщо підвищена цікавість спостерігача до матеріально-побутової сторони не містить спроби пояснити мотиви побутової поведінки, виходячи з їхнього власного розуміння довколишнього світу, то за такого розуміння повсякденності можна впасти в "побутовий детермінізм", який може бути не менш небезпечним за будь-який інший вид детермінізму — класовий, економічний тощо.

Знання деталей побуту є лише попередньою, хоч і необхідною умовою дослідження. З опису таких деталей розпочинає свою розповідь вчений-етнограф. Історик виходить з розуміння того, що для самих мешканців побут звичним і природним: він є тлом, на якому реалізуються життєві плани, складаються стосунки між людьми. І тому головним для дослідника має бути наступний крок — осягнення повсякденних турбот, тривог, надій людей досліджуваної епохи. Необхідно побачити їх світ "зсередини", зрозуміти смисл або смисли, що його наповнювали.

Подробиці важливі не самі по собі: деталі одягу, особливості поведінки дозволяють автору розшифрувати скритий за ними культурний код і тим самим зрозуміти суспільну позицію даної людини. При цьому абсолютно змінюється кут зору: це вже не погляд стороннього спостерігача, а спроба тлумачення побутової поведінки з огляду на норми і цінності досліджуваної культури. Такий підхід "повертає" людям минулого свободу самовираження, а епосі — чималу частку загадковості, роблячи її цікавою для дослідника.

З вивчення повсякденності неминуче витікає висновок про те, що речі так само "винаходять" людину, як і людина їх, тобто простір організованих речей і правил користування цими речами створює, в свою чергу, простір думки, її направленість і структурованість. Отож, відносини з матеріальним світом, світом речей, значно складніші, ніж декларувалось у відомій формулі: "буття визначає свідомість". Прагнучи адекватно відобразити зв'язки і опосередкованості людини і речі, філософ І. Ільїн,

зокрема, писав: "Людина не тільки живе "річчю", тобто плодами і доходами її, але живе разом з нею і в ній, вона творить її, творить з неї; вона об'єктивує себе в ній, художньо ототожнюється з нею, вдосконалює її своєю працею й утриманням на її користь; і вдосконалює себе нею; вона живає в ній енергію тіла, душі і духу"⁷⁵.

Просте, звичайне життя людей, їх звички, щоденна поведінка, речі, які їх оточують і якими вони користуються, їх побут, тобто життя в реально-практичних формах має прямий стосунок до історії культури. Воно визначається тим, що побут може мати знаково-символічний сенс. Історія побуту показує з усією очевидністю зв'язок багатьох форм побуту (від уявлень про честь і етикет до моди, деталей костюму і щоденної поведінки, ужиткових речей) зі світом ідей, інтелектуальними, моральними, релігійними та іншими цінностями. Побут як втілювач (носій) складних соціальних ідей і стосунків, побут у символічному ключі є частиною культури⁷⁶.

Аналогічну думку розвиває Г. Кнабе. Тема однієї з його статей — побутова річ. Учений звертає увагу на її біфункціональність. Річ утилітарна, вона задовольняє матеріально-тілесні, "життєві" потреби, має відповідні технічні і утилітарні характеристики, з одного боку, а, з іншого боку, духовна, належить до світу духовних цінностей, які мають ідеологічне і соціально-психологічне вимірювання. Надутилітарний "решток" речі, її здатність виражати "суспільні норми" робить її "знаком", а надбудований над утилітарним суспільно-історичний сенс речі — семіотичним⁷⁷. Семіотика повсякденності виникла в межах семіотики культури і семіотики історії у другій половині 80-х–90-і рр. ХХ ст. Ідеї семіотики культури беруть початок від праць де Соссюра, Р. Якобсона, М. Бахтіна. Прямую постановку проблем семіотики побуту, повсякденності можна знайти у порівняно невеликої кількості авторів. Це Р. Барт, Ю. Лотман, Г. Кнабе.

Побутові речі, костюм, тіло, побутова поведінка цікавлять семіотику історії і семіотику культури головним чином з огляду їх значення, семантику. Саме через сенс перерахованих феноменів можна проникнути у повсякденну психологію людей, дійти до самих інтимних і не завжди явних механізмів свідомості. В статті "Знак і його якість" Г. Кнабе називає головною особливістю культурно-історичного дослідження "реконструкцію внутрішнього світу і емоціонально-психічного складу історичної людини". Для цього знаки (речі, вчинки) мають бути вибудовані в систему певного тексту, повинні являти собою осмислену послідовність.

Громадське життя пов'язане з побутом, тому що втілене в людях, і лише у діяльності людей реалізуються корінні його процеси — виробництво, соціальні стосунки, культура. Люди мешкають у будинках, оточені речами, що їх продовжують і виражають, послуговуються так чи інакше винайденими знаряддями праці, керуються звичками і нормами.

Відповідно, і беруть участь у житті суспільства, рухаючись не біологічним інстинктом, а повсякденними людськими потребами — зокрема, і не обхідністю полегшити життєдіяльність свою та своїх близьких, прив'язаністю до свого способу життя, до речей, що його утворюють, цінностями, прагненнями захистити і покращити цей свій світ, ненавистю до його ворогів. "Саме в духовних і економічних стосунках повсякденного життя відкриваються сили, що лежать в основі історичних рухів; ці останні, чи то війна, дипломатія або внутрішній розвиток державного устрою — лише наслідок, кінцевий результат змін, що протікають у глибинах повсякденного"⁷⁸.

За своєю прямою функцією предмет побуту належить до сфери людської життєдіяльності, її практичних передумов, її раціоналізації, комфорту, задоволення життєвих потреб. Побут, у свою чергу, невід'ємний від соціально-політичних і ідеологічних процесів, тому що вся семантика щоденних форм життя, побутових речей, матеріально-просторового середовища, їх стилю і моди, засновується, позитивно чи негативно, на суспільному досвіді. Отже, цілісність вивчення суто побутового кола неминуче й обов'язково буде розірвана, бо у процесі дослідження матеріально-побутових атрибутів існування дослідника зацікавить внутрішній бік людських дій і стереотипів поведінки, за якими криються певні психологічні мотиви і особисті переживання людини у повсякденному житті. Відповідно, ці аспекти стосуються соціальної психології, зачіпають проблеми менталітету, що є прерогативою культурології.

Поняття "ментальність" від самого початку і до цього часу залишається досить невизначеним, так само як немає чіткого розмежування історії повсякденності і історії ментальностей. Від самого початку не було узгодженості і між фундаторами школи "Анналів": М. Блок розумів ментальність як групову, колективну свідомість, а Л. Февр — як переломлення колективного в індивідуальному⁷⁹. Природно, що по мірі розвитку, розширення кола її прихильників і кількості досліджень поняття "ментальність" уточнювалось і збагачувалось. На сьогодні більшість повсякденників вважають за обов'язкове вивчення ментальних характеристик. Так, за Ф. Граусом, "менталітет — це "загальний тонус" тривалих форм поведінки і суджень індивідуумів у межах груп", "сума механізмів реакцій і базових уявлень, характерних для обмежених груп..."⁸⁰.

Таким чином, історія ментальностей використовує поняття "ментальність" (і "ментальності" — в множині) при дослідженні конкретно-історичних форм і змісту духовного життя тієї чи іншої епохи європейської історії. При цьому історика цікавлять не спеціалізовані форми духовного життя, суспільної свідомості, такі, як наука, релігія, мистецтво, але масовидні, що забезпечують течію повсякденного життя.

Краще визначення характерних рис історії ментальності було дано в середині 80-х рр. англійським істориком Пітером Берком і французьким анналістом Ж. Ле Гоффом. За П. Берком це: 1) "переважний інтерес до колективних психологічних установок; 2) увага до невисловленого і неусвідомленого, до практичного розуму і повсякденного мислення; 3) інтерес до стійких форм мислення (а не стільки до його змісту) — до метафор, категорій, символів"⁸¹.... Анналісти вживають також поняття "колективна психологія". Ці установки, уявлення, психологія визначають всі форми життєвиявлення, в тому числі і повсякденне життя людей тієї чи іншої історичної епохи. У цьому зв'язку смислове наповнення поняття "повсякденність" свідомо чи інтуїтивно визначаються обраним ракурсом бачення реальності і цілком може включати як не тільки її "матеріально-тілесний" аспект, а й установки свідомості, обумовлені предметно-речовою стороною людського буття⁸².

До числа базових атрибутів повсякденності відносять час і простір, які пов'язують її з "великою" історією (політичною, економічною, соціальною), утворюючи тим самим діалектичний зв'язок між мікро- і макроісторією. У свою чергу, темпорально-просторові характеристики повсякденності з онтологічного і, особливо, з аксіологічного боку є динамічними; структура і механізми людської свідомості обумовлені і детерміновані конкретно-історичною обстановкою. Відповідно, вченими вони розглядаються з максимально можливих поглядів спостереження, у різних ракурсах для того, щоб відновити всі доступні аспекти їх життєдіяльності, зрозуміти їх вчинки, події їхнього життя в його складності, у переплетенні найрізноманітніших обставин і спонукальних причин. Отже, при реконструюванні повсякденності не обійдеться без філософського аналізу, оскільки "не враховуючи повною мірою ціннісні орієнтації і критерії, якими вільно чи невільно послуговуються люди, ... ми не можемо претендувати на розуміння їх поведінки і, відповідно, на наукове пояснення історичного процесу"⁸³. Кінцева мета історика — розкрити об'єктивні закони історичного розвитку, а для цього подивитись на минуле ззовні, відволіктися від живої строкатості його повсякденної течії, роздивитись за нею глибинні процеси і їх піддати раціональному аналізу. Якщо філософія допомагає історії у визначенні її світоглядних, методологічних і теоретичних аспектів, то соціологія разом з економікою дають можливість орієнтуватися в закономірностях розвитку суспільства і змінах ролі людини в соціальних і економічних процесах. Політологія сприяє виходу на рівень аналізу політичних об'єктів.

Одна з найпоширеніших рис історіографії останніх двадцяти років — цікавість до аналізу мови: письмової і усної, символів і жестів, мови репрезентації, мови джерел, мови істориків і навіть мови мовчання.

"Лінгвістичний поворот", або ширше, вивчення всіх форм опосередкування між істориками та їх уявними об'єктами дослідження, зачепило всі галузі "нової історії". Лінгвістичний поворот пов'язаний головним чином з постструктуралістською думкою та іменами Мішеля Фуко і Жака Дерріда⁸⁴.

Адже мова — не тільки система комунікації: це також система зберігання й організації інформації. Це свого роду фільтр, що відповідним чином організовує інформацію, яка надходить, і, разом з тим, об'єднує всіх тих, хто сприймає її однаково. Іншими словами: мова — це не тільки система комунікації між людьми, це взагалі система комунікації між людиною і довколишньою дійсністю⁸⁵.

Таким чином, велику роль в історії повсякденності відіграють контакти з мовознавством. Роль мови не обмежується тим, що вона обслуговує ситуації взаємодії людей "тут-і-зараз" і "обличчям-до-обличчя". Вона здатна також поєднувати різні зони реальності буденного життя і навіть виходити за його межі. Вона може інтегрувати досвід переживань, пов'язаних з іншими, трансцендентними світами, і "вживляти" цей досвід в "тканину" повсякденності⁸⁶. Мова є не лише засобом спілкування, але й інструментом, за допомогою якого відбувається накопичення і передача різної інформації в оточуючому світі, в тому числі так званого "соціального запасу знань". Загальна причетність членів одного соціуму дозволяє встановити певні правила взаємодії між ними. Для істориків повсякдення справді "немає дійсності поза мовою". Н. Козлова підкреслює: "Будучи соціальним явищем, мова дає способи приговорювання світу. Соціальний світ говорить мовою, він створюється (відтворюється) в мові. Мова і суспільство надають нам сценарії почуттів, сценарії того, як хотіти, думати і говорити. Мова, вживана у повсякденному житті, надає людині необхідні об'єктивації і встановлює порядок, в рамках якого набувають сенсу і значення як самі ці об'єктивації, так і повсякденне життя людини. Ми потрапляємо у світ повсякденних типізацій, які дозволяють людям розуміти один одного"⁸⁷. Слово не існує абстрактно, хоча є абстракцією. Воно — носій інформації про життя в широкому розумінні. В. Волошинов висловлювався стосовно практичності мови: "Слово виникає у позасловесній життєвій ситуації і зберігає з нею тісний зв'язок. Більш того, слово безпосередньо поповнюється самим життям і не може бути відірваним від нього без того, щоб не втратити свого сенсу... Життєвий смисл і значення висловлювань (якими б вони не були) не співпадають з суто словесним складом вислову. Сказані слова просякнуті тим, що малося на увазі і що не було сказане. Те, що називається "розумінням" і "оцінкою" висловлення (згодою або незгодою), завжди захоплює разом із словом і позасловесну життєву ситуацію. Життя, таким чином, не впливає на висловлювання зовні: воно пронизує його зсередини"⁸⁸.

Слова — це містки, ланки у людських стосунках у всіх галузях, вони адаптують людину в реальності. Коли слова перестають забезпечувати розуміння світу, повсякденність лякає, тому що стає чужою. Дослідники підкреслюють, що в конструюванні повсякденного світу не можна не зважати на мовленнєву культуру різних соціальних верств і груп. Лексичний арсенал відкриває досліднику повсякденності не тільки інформативний пласт, а й звичаєвий та ментальний. Мовна субреальність (наприклад, субреальність ідеологічної мови) впливає на повсякденну поведінку людини, визначає її дії. Мова перетворює її на реальність повсякденного життя. Мова втілює начала об'єктивності⁸⁹. Мова є інструментом для сприймання і переживання політичних і економічних процесів.

Обов'язковим для історика повсякденності є текстологічний аналіз. Ключовим моментом сучасної джерелознавчої парадигми методології історії є розуміння джерела як продукту цілеспрямованої людської діяльності, явища культури. Це орієнтує, в свою чергу, на системне вивчення джерел, на звернення до всього об'єму витворів культури, що відобразили в собі соціальні, психоісторичні, еколого-географічні, комунікаційно-інформаційні, управлінські та інші аспекти розвитку суспільства і особистості, влади і права, моралі, мотивів і стереотипів людської поведінки⁹⁰. Історику належить вчитуватися в тексти, використовувати нові засоби, щоб розкрити те, що криється за прямими висловлюваннями, і розшифрувати прихований смисл, аналізувати правила і способи прочитання історичного тексту тієї аудиторії, якій він призначався, і багато іншого⁹¹.

Етнометодологи звертають увагу на те, що комунікація між людьми містить більш суттєву інформацію, ніж та, яка виражена вербально, що існує неявне, фонове знання, смисли, що припускаються і мовчазно приймаються учасниками взаємодії, які об'єднують їх. Етнометодологія розуміє мову повсякденного доволі широко, включаючи до неї не тільки вербальне мовлення, а й мову жестів, виразних рухів, ритуал і навіть мовчання. Тлумачена з таких позицій мова повсякденного спілкування виявляється фундаментальною скарбницею соціальних змістів і значень, задаючи горизонт осмислення світу, в тому числі й наукового осягнення реальності.

Головний принцип герменевтики, на якому ґрунтується тлумачення текстів або подій, полягає у тому, що слово або жест вбудовуються в контекст. Текст, як скріплена безліччю зв'язків сукупність слів і думок, має приховані, невидимі змісти, їх розкриття можливе при врахуванні контексту. Рівень нашого розуміння тексту залежить від того, як глибоко ми змогли ці зв'язки вловити. М. Бахтін писав: "Навіть минулі, тобто народжені в діалозі минулих віків, сенси ніколи не можуть бути стабільними (раз і назавжди завершеними, закінченими) — вони завжди будуть змінюватися (оновлюватися) в процесі наступного, майбутнього

розвитку діалогу"⁹². У тому і цінність історичного джерела, що воно є свідомством свого часу, відновлює пробіли (особливо легітимізовані владою) в колективній пам'яті, забуті смисли. Історик вступає у діалог з джерелом, в процесі якого виникають нові, оновлюються старі, воскресають забуті смисли"⁹³. "Вся історія полягає у тому, що різні культурні явища безперестанно перекладаються іншими, початково їм невідомими культурними мовами, часто з переосмисленням їх смислу"⁹⁴.

У розпорядженні істориків є класичний інструментарій. Це набір понять, різні техніки дослідження, методи виміру тощо. Є й інший, не менш важливий, але який рідше підлягає обговоренню. Це форми аргументації, манера висловлюватися, використовувати цитати, вживати метафори, словом, йдеться про спосіб написання історії. Для традиційного історика виклад скидався на звіт про проведену дослідницьку роботу, підтверджений документами й супроводжуваний таблицями, картами, схемами, діаграмами. Манера писання передбачала обов'язкову об'єктивність повідомлення чи висновку, принаймні, гранично наближеного до істини. При цьому, як зауважує Ж. Ревель, не бралось до уваги, що відібраний матеріал уже диктував форму подання, передбачав спосіб тлумачення і манеру розповіді"⁹⁵. Для історика повсякденності проблема взаємозв'язку змісту досліджуваного і форми його презентації формулюється з особливою гостротою і прямою. Спосіб викладу залежить від практики історичного дослідження.

Історику потрібно бачити світ очима людей тієї епохи, яку він вивчає. Тут йому випадає звертатися до методів історичної антропології. "Антропологізм", на відміну від традиційної історії з її увагою до політичного фактору, соціальних структур, де проста людина з її картиною світу, стереотипом мислення та ментальністю повсякденного життя була присутньою лише як пасивний об'єкт дослідження діяльності суспільства, орієнтований на вивчення уявлень звичайної людини про життя"⁹⁶. Антропологія має відтворити картину світу різних епох і культурних традицій, реконструювати суб'єктивну реальність, що була змістом усвідомлення людини даної епохи та культури, визначала стиль і характер ставлення людей до життя, їх світогляд.

Для реконструктивної діяльності істориків повсякденності необхідна візуальна компетентність, оскільки без "бачення" повсякденних реалій у конкретиці, в деталях, образах, в динаміці змін не можна перейти до осмислення цієї сфери, її ролі у житті суспільства. Візуальна "архівация" минулого за допомогою фотографування і кінозйомки особлива — ці свідчення (майбутні документи) виникали у безпосередній гушавині подій, як правило, не для науки, не для музею, вони — оригінальні артефакти свого часу. Вони мають прислужитися не тільки і не стільки

для вивчення людини взагалі, а для дослідження конкретного способу існування цієї людини (як людини радянської епохи), сукупності ритуалів і повсякденних практик, сформованих даною спільнотою людей. При їх використанні дослідник виходить з того, що радянський соціалізм — це щось набагато більше, ніж політичний режим, ніж ідеологія, це спосіб думок, спосіб поведінки, побутові звички і умови повсякденного життя.

На думку дослідника М. Дінгеса, основним у вивченні історії повсякденності стають стилі життя і стилі поведінки різних соціальних верств⁹⁷. Такий "дрейф" предметного кола зі сфери соціального світу в галузь соціокультурних і культурних явищ зумовлений збільшенням питомої ваги культурної складової в історії⁹⁸. Новий підхід дозволяє одночасно розглядати і локальні співтовариства, й історичний процес в цілому, оскільки їх головною характеристикою стає зміна стилів життя, а не суто соціально-економічні зміни.

Включення естетичного до контексту повсякденності учені розглядають як початок інтеграції естетики в загальний для гуманітарних наук другої половини ХХ ст. процес осягання нової реальності — реальності повсякденного життя. В межах естетики і мистецтвознавства, це осягнення, однак, мало понад вікову традицію. Традицію, в якій естетичне в повсякденному було представлене і могло бути представлене тільки мистецтвом, а серед видів мистецтва — тими, що естетично організують предметно-просторове середовище існування людини, а саме — архітектурою і прикладним мистецтвом, у ХХ ст. — дизайном. Для осмислення естетичних проявів повсякденності важливим є ще одне поняття — стиль. Стиль — закон форми, її логіка, закономірність зовнішнього оформлення речі, явища, процесу. Завдяки закономірному, часто логічно продуманому зв'язку елементів стилю, навіть за однією збереженою деталлю ми можемо відтворити ціле, з першого погляду на предмет або людину визначити її приналежність до тієї чи іншої культури.

Форма і стиль — поняття, в яких зафіксована передусім матеріально-предметна, побутова, онтологічна, формальна сторона естетичного. Але в цьому зовнішньо-формальному завжди відчувається внутрішньо-смісловне, духовне, психологічне.

У процесі вивчення поведінкових моделей важливо побачити культурні смисли цієї історичної епохи. Процес вивчення складний, оскільки повсякденність включає в себе кілька різночасних пластів, кожен з яких змінюється з різною швидкістю. Поведінка виступає всього лиш однієї зі сторін багатогранної повсякденної історії, але без розгляду її норм, неможливо скласти повне уявлення про минуле⁹⁹.

У фокусі уваги естетики повсякденності як зовнішньо-подієві, предметні, так і духовні, ментальні прояви повсякденного життя. Зверта-

ючись до речей і подій, естетика повсякденності цікавиться тим, як в них втілені ті або інші ментальні установки, ціннісні орієнтації. Звертаючись до духовного рівня повсякденного життя, вона акцентує увагу на особливостях форм втілення. Естетика повсякденності — це світ виразних форм буденного життя, це картина буденної свідомості і характер її втілення у речах і вчинках людей.

Такий підхід, що спрямований на розуміння побутової культури "зсереди-ни", історик повсякденності запозичує з семіотики і він перегукується з трактуванням повсякденності у феноменологічній традиції: зрозуміти людину минулого, а через неї — довколишній світ¹⁰⁰. Культуру в широкому семіотичному смислі розуміють як систему стосунків, встановлених між людьми і світом. Ця система регламентує поведінку людини: вона визначає, як їй належить діяти у різних ситуаціях. Водночас ця система стосунків визначає те, як людина моделює світ і саму себе. Культурно-семіотичний підхід до історії передбачає апеляцію до внутрішньої точки зору самих учасників історичного процесу: значущим визнається те, що є вартісним на їх погляд. Йдеться, таким чином, про реконструкцію тих суб'єктивних мотивів, що є безпосереднім імпульсом для тих або інших дій, що так або інакше визначають перебіг подій¹⁰¹. Такий підхід передбачає, в свою чергу, реконструкцію системи уявлень, що зумовлюють як сприйняття тих або інших подій, так і реакцію на ці події. В семіотичній перспективі історичний процес може бути представленим, як процес комунікації, коли нова інформація, що постійно надходить, зумовлює ту або іншу відповідну реакцію з боку суспільного адресата (соціуму). В даному разі принципово неважливо, хто є адресантом, відправником повідомлення. Ним може бути та або інша особа, що належить до даного соціуму (історичний діяч), — тоді історичний процес постає як комунікація між соціумом і індивідом; в іншому разі може йтися про реакції на події, зумовлені зовнішніми силами. Таким чином, історичний процес можна представити як комунікацію між соціумом і індивідом, соціумом і Богом, соціумом і долею тощо; у всіх цих випадках важливо, як осмислюються відповідні події, яке значення їм надається у системі суспільної свідомості.

5. Проблеми мікро- і макрорівнів в історії

Історія повсякденності не обмежується констатацією. Для неї істотним є виявити складну еволюцію і логіку розвитку внутрішнього світу людини — цього вмістилища людської специфіки, активності, індивідуальності і мотивації діяльності, розглянути можливості, рушійні сили і тенденції самовдосконалення (чи, навпаки, руйнації) людини, а також